

Мцирі (переклад О. Грязнова)

Михайло Лермонтов

1

Тому десь років з двадцять п'ять
Там, де зливаються й шумлять,
Радіючи, мов дві сестри,
Арагви струмені й Кури,
Був монастир. Із-за гори
І зараз бачить пішохід
Стовпи повалених воріт,
І башти, і церковний звід;
Та не куриться вже під ним
Кадильниць благовонний дим,
Не чути співу в пізній час
Ченців, що моляться за нас.
Тепер лише старий один,
Незмінний сторож тих руїн,
Блукаючи, змітає пил
З давно занедбаних могил,
Де на одній з гранітних брил
Говориться про дивний дар:
Як мудрий, обережний цар,
Щоб захиститись від незгод
Вручав Росії свій народ.

І божя благодать зійшла
На Грузію! — вона цвіла
У затінку своїх садів,
Не боячися ворогів
За частоколом із штиків.

2

Із гір в Тифліс повз монастир
Російський їхав командир.
Малого хлопчика він віз.
Той занедужав, бо не зніс
Полону, й труднощів шляху,
І долі витівку лиху.
Він дикий був і боязкий,

На вигляд начебто слабкий,
Але у ньому не затух
Його батьків могутній дух.
Жорстокий біль душевних мук
Він зносив. Ні єдиний звук
З дитячих вуст не вилітав,

Він їжу більше не приймав
І тихо, гордо помирав.
Із співчуття один чернець
Пригрів його, відвів кінець
Мистецтвом лікаря, і він
Лишився серед мирних стін.
Не знаючи дитячих втіх,
Спочатку він цурався всіх,
Сидів край замкнених воріт,
Зітхаючи, дививсь на схід,
За рідним краєм сумував,
Який потроху забував,
А потім до полону звик.
Чужі слова його язик
Завчив. Багато літ пройшло.
Його охрещено було.
Він вже хотів наприкінці
Прийняти постриг у ченці,
Як раптом серед ночі зник.
Його шукали, та на крик
Не озивався він. Три дні
Пройшли в тривозі й метушні.
Аж десь в степу його знайшли
І непритомним принесли.
Він був знесилений, блідий,
Слабкий, обідраний, худий,
Немов багато пережив.
Де він блукав — не говорив,
Лежав і з кожним днем марнів.
Тоді у келію монах
Із умовлянням на вустах
Прийшов до хресника свого,
Та хворий вислухав його,
Зібрав останні сили, сів

І довгу розповідь повів:

3

"Ти сповідь слухати мою
Сюди прийшов. Не утаю,
Що справді краще, ніж мовчать,
Тягар душі словами знять.
Та людям не робив я зла
І через це мої діла
Немає користі вам знать,
А душу важко розказать!

Життя моє було сумне.
Таких і двоє за одне,
Та сповнене тривог і втіх,
Віддав би я, коли б лиш міг.
Одну я пристрасть тільки знав.
Як полум'я нічних заграв,
Вона в душі моїй жила
І все спалила в ній дотла.
Вона думки мої вела
Від темних келій і молитв
В чудовий світ тривог і битв,
Де скелі голови звели,
Де люди вільні, як орли.
Я пристрасть цю в пітьмі ночей
Зросив слізьми своїх очей,
Її відкрито визнаю
І, хоч навколішки встаю,
Себе пробачить не молю.

4

Колись ти, старче, я чував,
Мене від смерті врятував —
Навіщо?.. Загнаний в куток,
Як вітром зірваний листок,
Я жив іще в дитячих снах,
А долею вже був монах.
Про батька й матір я не смів
Спитати. Цих священних слів
Не відцураюсь я повік,

Хоч ви хотіли, щоб відвик
Я вимовляти ці слова,
На волю втративши права.
Я бачив: бог дає усім
Вітчизну, рідних, друзів, дім,
Та відшукать не мав я сил
Не тільки милих душ — могил!
І зуби зціпивши, без сліз,
В душі присягу я приніс:
Віддати все, щоб хоч на мить
Самотні груди притулить
В обіймах щирих до грудей
Незнаних, та близьких людей.
На жаль, тепер надії ті
Зів'яли тихо в забутті.

Не стрівши брата чи сестру,
Я сиротою і помру.

5
Мене могила не страшить,
Бо, кажуть, там страждання спить
В холодній тиші, в глибині.
Одначе, жаль життя мені.
Я жив так мало... Отче мій,
Чи знав ти шал юнацьких мрій?
Чи все, що знав, ти вже забув?
Як ти кохав, коханим був;
Як ти ненавидів колись,
Як сльози відчаю лились,
Коли на сонце, на поля,
Як птах підбитий, ти здаля,
З-за монастирської стіни,
З нестерпним почуттям вини
Дивився довго з-під руки
І рахував свої роки?
Нехай тепер прекрасний світ
Тобі спротивів і набрид,
Хай від бажань ти вже відвик,
Та все ж ти жив! Хай ти старик,
Тобі нема про що жаліть,

Ти жив — я також міг би жити!

6

Ти хочеш знать, що бачив я
На волі? Луки і поля.
Горби, укриті як вінцем
Дерев розложистих кільцем,
Що віти тягнуться сплести,
Як в танцю спільному брати.
Я поміж скелями стояв,
Коли потік їх розділяв,
І думи їх я відгадав.
Немов би хтось відкрив мені,
Що їх обійми кам'яні
Чекають зустрічі на мить;
Та дні біжать, вода шумить,
Жбурляє бризки, сміючись,
А їм ніколи не зійтись.
Я бачив гір далеких стрій
Химерніший примхливих мрій.

У час ранкової зорі
Курилися як вівтарі
Вершини їх, і навіпрямки
Одна за одною хмарки
Рушали весело в політ,
Прямуючи кудись на схід,
Неначе білий караван.
Ще далі бачив крізь туман
Сніги, що сяють як алмаз,
Стрімкий, нескорений Кавказ.
І я молитися йому
Почав, не знаючи — чому?
Таємний голос говорив,
Що я там був, що я там жив.
І все, що в ті часи було,
У пам'яті моїй сплигло.

7

Згадав ущелину між гір,
І дім батьків моїх, і двір,

І наш розкиданий аул;
Іржання коней, тупіт, гул
Прудких як вітер табунів
І гавкання сердитих псів.
Згадав поважних стариків,
Що в тиші довгих вечорів
Сиділи разом край воріт
У спогадах минулих літ.
І піхви срібні в їх руках
Кинджалів довгих, і папах
Високі башти... як у сні
Це все привиділось мені.
А рідний батько! Як живий,
Завзятий, гордий, молодий,
Мені тоді згадався він.
Рушниці блиск, кольчуги дзвін
Я пам'ятаю і тепер.
Згадав також своїх сестер,
Розмови їхні і пісні,
Що над колискою мені
Співали в ті далекі дні...
В ущелині шумів потік.
По каменям на інший бік
Я з сестрами перебігав,
На золотий пісок лягав

І ластівок спостерігав:
Вони, пустуючи як ми,
Води торкалися крильми.
Згадав родинні вечори
Глухої, пізньої пори.
Тоді я в колі дітвори
Про ті часи розмови чув,
Коли ще світ щасливим був.

8

Ти хочеш знати, що робив
На волі я? Та просто жив!
Без трьох оцих блаженних днів
Життя, що з вами я провів,
Було б сумнішим, знаю я,

Ніж старість немічна твоя.
Давним-давно задумав я
Поглянуть зблизька на поля,
Пізнати, чи гарна ця земля,
Пізнати, для волі чи тюрми
На світ народжуємось ми.
І уночі в жахливий час,
Коли гроза лякала вас
І, молячись у вівтарі,
Ви ниць лежали до зорі,
Я переждав переполох
І втік із бурею удвох.
Я хмари з вітром підганяв,
Руками блискавки хапав.
Хіба між монастирських стін
Могли б ви дати щось взамін
Єднання серця і стихій
В грозу, у темряві глухій?

9
Я довго біг в нічних лісах,
І жодна зірка в небесах
Мені не освітила шлях.
Я з насолодою вдихав
Нічне повітря, запах трав
І свіжість лісу. Так один
Я біг вже декілька годин,
Та все ж, знесилений, упав;
Прислухався: ніхто не звав,
Не переслідував мене.

Гроза затихла і нічне
Чорніло небо, тільки схід
Вузькою смужкою поблід.
І розрізняв мій гострий зір
На ній зубці далеких гір.
Я довго змучений лежав
І прислухався, як кричав
Дитячим голосом шакал.
Змії холодної метал
Ковзнув по каменю і зник.

Я не злякався. Я вже звик,
Що буду змушений і я
Повзти й ховатись, як змія.

10

Десь піді мною, унизу,
Набравши сили у грозу,
Шумів потік і шум глухий,
Як гамір натовпу лихий,
До мене линув. І без слів
Я суперечку розумів,
Яку потік сердитий вів
З упертим каменем. Вона
Була бурхлива і гучна.
Поволі бліднули зірки.
Та ось прокинулись пташки
І сонця перший посланець
Ковзнув по небу. Вітерець
Вологе листя обсушив,
Пониклі квіти пробудив.
І, як вони, назустріч дню
Підняв я голову мою.
Оглянув місце; не таю,
Що я вжахнувся: на краю
Стрімкої кручі я лежав,
Де вал сердитий вирував;
Мов східці, скелі до води
Вели уступами — туди,
Де демон, вигнаний з небес,
У темному проваллі щез.

11

Усе цвіло, мов божий сад.
Ще зберігав дерев наряд
Вологий слід небесних сліз,

І листя виноградних ліз
З дерев звисало тут і там
Мозаїкою світлих плям.
І грона повні і тугі,
Немов сережки дорогі,

Світилися наскрізь, і пташки
До них зліталися залюбки.
Я знову до землі припав
І прислухатися пильно став
До тихих, дивних голосів;
Вони лунали між кущів,
Мов духи радились малі
Про тайни неба і землі.
Усе, що непідвладне злу,
Співало Господу хвалу.
У радісний, ранковий час
Промовчав лиш людини глас.
І те, що я відчув тоді,
Ті поривання молоді
Я розкажу тобі, монах,
Щоб жити знову, хоч в думках.
В той ранок був небесний звід
Такий, що ангела політ
Помітив би уважний зір,
Прозорий, чистий і, повір,
Я все забув і горілиць
Лежав, не зводячи зіниць
З кружляючих у небі птиць,
Очима в ньому я тонув,
Аж поки спрагу не відчув.

12

Тоді у прірву з висоти
Я став спускатися, повзти,
Хапаючись, де тільки міг,
За кущ, за корінь. Із-під ніг
Зривались камені дрібні
І, перш ніж зникнуть в глибині,
Стрибали довго. Борозна
Слідом димілась, і луна
Гриміла хором голосів,
А я над прірвою висів.
Та юність вільну ні на мить
Можливість смерті не страшить!

Як тільки я з крутих висот

Спустився до студених вод —
Мети тяжких моїх зусиль —
Я жадібно припав до хвиль.
Зненацька голос, кроки, сміх...
В кущі стрибнув я і крізь них,
Думок ще повний боязких,
На стежку погляд свій підвів.
І ближче, ближче задзвенів
Грузинки голос молодий,
Такий привітний і живий,
Немов привчилася вона,
Оця співачка чарівна,
Лиш друзів славить імена.
Простою пісня та була,
Та в пам'ять міцно увійшла.
Вона у сутінки сумні
Звучить і досі у мені.

13

Піднявши глечик догори,
Грузинка ранньої пори
По стежці ковзала з гори;
І весело сміятись їй
Було незграбності своїй.
Та бідним був її наряд;
Ішла, відкинувши назад
З обличчя юного чадру.
Воно засмагло у жару;
І спека віяла від щік,
Від уст її, а з-під повік
Пітьма любовних таємниць
Чорніла з глибини зіниць.
Я зрозумів її без слів
І, зізнаюсь, зніяковів.
Що далі? — стерлися сліди.
Лиш пам'ятаю дзвін води,
Що в глечик струменем текла...
Нічого більше... Сонце, мла...
Коли ж отямився я знов
І відлила від серця кров,
Вона далеко вже була,

Ходою звичною ішла
Із повним глечиком, струнка
Немов тополя край струмка!

У прохолоді поміж скель
Виднілись стіни двох осель
Із плоским дахом. Над одним
Здіймався ледь помітний дим.
По східцям сходячи крутим,
Не озирнулася вона.
Дверей відкритих глибина
Її поглинула за мить...
Боюсь, тобі не зрозуміть
Мій сум, гірку мою печаль:
Занадто ти старий, на жаль.
Нехай же спомин тих хвилин
Візьму в могилу я один.

14

Далась в знаки тривожна ніч:
Підкрався сон мені до віч.
Я ліг у тінь. І все мені
Вона з'являлась уві сні,
Грузинка юна. Серце стис
Солодкий жаль, що ніби лис
Прокрався в груди молоді.
Зітхнуть силкуючись, тоді
Я пробудився. День вже згас
І місяць у вечірній час
Піднявся високо; за ним
Пливли хмарки, мов білий дим.
Світ темним був і мовчазним.
І лиш срібляста бахрома
Хребтів Кавказьких, де зима
Царює вічно, вдалині
Іще виднілася мені.
Привітний вогник у вікні
В знайомій саклі раз у раз
То тріпотів, то знову гас,
Як зірка в морі темноти.
Мені хотілось... Та ввійти

Я не посмів. Мету одну,
Прийти у рідну сторону,
В душі я мав — і переміг
Страждання голоду як міг;
І без дороги, по прямій,
Пішов у темряві нічній,
Та скоро в хащі лісовій

Я бачить гори перестав
І непомітно заблукав.

15

Даремно я руками рвав
Той плющ, що терен увивав,
Даремно в темні хащі ліз,
Бо був навкруг все ліс та ліс.
Він не давав мені іти,
І чорні очі темноти
Дивились пильно з-під плюща
Крізь віти кожного куща.
Хоч і крутилась голова,
Заліз на дерево: бува
Побачу щось? Та тільки ліс
Чорнів навкруг. Спустившись вниз,
Тоді на землю я упав
І від безсилля зарідав.
Я землю гриз і сльози лив,
Та допомоги не молив,
Припавши до її грудей.
Бо вже нічого від людей
Я не бажав... я був чужий
Для них навік, як звір гірський.
Клянусь, якщо б зрадливий крик
Тоді вуста мої обпік,
Я б вирвав мій слабкий язик!

16

Ти пам'ятаєш, з юних літ
Я сліз не знав. Як заповіт
Я заучив, що сльози — стид.
А тут ридав! Хто бачить міг?

Один лиш місяць, срібний ріг
Вже заховавши за сосну.
А ліс, являючи стіну,
Чорнів насуплений кругом.
Укрита мохом і піском,
Попереду в пітьмі нічній
Була галявина. По ній
Зненацька промайнула тінь.
Над нею — двох вогнів жарінь.
І звір на лісовий моріг
Із хащі вистрибнув і ліг.
То був господар синіх гір,

Могутній барс. Кривавий зір
Його у темряві палав.
Він кістку ласо обгризав
І задоволено мотав
Своїм хвостом. І наче жерсть
Сріблилася на ньому шерсть.
А я чекав, схопивши сук,
Хвилини бою — серця стук
Збудив бажання боротьби,
Бажання крові... О, якби
Я у неволі не помер,
Я переконаний тепер,
Що був би я в краю батьків
Не із останніх вояків.

17

Мою присутність він вловив,
Протяжно й жалібно завив,
Напівприкривши очі злі.
Почав скрадатись по землі
І рити лапами пісок.
Його розлючений стрибок
Мені загрожував кінцем,
Та я повівся молодцем,
Бо все ж не випустив із рук
Своїї зброї. Гострий сук
Навскіс чоло йому розсік...
Він застогнав і впав на бік,

Та тут же підхопився знов.
І хоч лила із рани кров
По голові його страшній,
Бій закипів — смертельний бій!

18

На груди він мені стрибнув,
Та в горло я йому віткнув
І там аж двічі обернув
Моє знаряддя. Він завив,
У мене пазури встромив,
І під покровом темноти
В міцних обіймах, мов брати,
Ми впали разом — і у млі
Бій розгорівся на землі.
І я, напевне, був страшний,
Як барс пустелі, дикий, злий,

Вищав так само, розлютивсь,
Немов і сам я народивсь
У зграї барсів чи вовків
В норі, у мороку лісів.
Здавалось, звуки слів людських
Забув я, бо із вуст моїх
Злітав такий жахливий крик,
Немов з дитинства мій язык
До інших звуків і не звик...
Та став мій ворог знемагать,
Хрипіти, кігті відпускать,
Здавив мене останній раз,
І дроз конвульсії потряс
Могутнє тіло, погляд згас.
Я переміг у боротьбі,
Та присягаюся тобі,
Що він боровся до кінця,
Як слід чекати від бійця!

19

На грудях в мене він лишив
Сліди глибокі пазурів.
Вони іще не заросли

І не закрились, та коли
Помру — земля їх освіжить,
А смерть зуміє заживить.
Про них тоді я не згадав;
Останні сили я зібрав
І знов почав лісами йти,
Але від долі не втекти!

20

Із лісу вийшов я. І от
Розвиднілось, і хоровод
Світил нічних в промінні дня
Розтанув. Із свого вбрання
Ще ліс обтрушував росу,
Зі сну наводячи красу.
Внизу прокинувся аул.
Далекий, невиразний гул
З поривом вітру долетів,
Мене стривоживши. Я сів,
Став прислухатись; тільки звук
Затих. Той край, що був навкруг
І що синів удалині,

Знайомим видався мені.
Я ще тоді не зрозумів
Того, що марно стільки днів
Таємні помисли плекав,
Терпів, боровся і страждав,
Щоб в розквіті юнацьких літ,
Побачивши прекрасний світ,
Відчувши волі благодать,
Лягти в могилу й поховать
У безіменному гробу
Надій обманутих ганьбу.
Я ще не думав, що дарма
Тікав я. Та моя тюрма
Гінця послала навздогін:
Далекий басовитий дзвін
До мене знову долетів,
І тут усе я зрозумів.
О! я впізнав його, впізнав!

Багато літ він відганяв
З моїх очей видіння снів
Про рідний дім, про шир степів,
Про коней бистрих і баских
Та ще про друзів молодих
Шалених ігрищ і забав,
Де я усіх перемагав!..
І слухав я без сил, без сліз.
Той дзвін тривожний в душу ліз,
Немов ті звуки навісні
Залізом били по мені.
І зміг тоді я осягти,
Що до жаданої мети
Мені дороги не знайти.

21

Так, заслужив я жереб свій,
Бо навіть кінь в землі чужій
Один, без вершника, в степах
Додому знайде вірний шлях.
А я у порівнянні з ним
Був беспорядним і дурним.
Що далі вдіяти — не знав.
І тільки груди розтинав
Нестерпний розпач. Бідний ум
В полоні хворобливих дум
Всихав, як квітка, що зросла,

Але ніколи не цвіла
В тюремній камері. Вона,
Тендітна і непоказна,
Пробилась поміж плит сирих
І довго пагонів своїх
В холодних сутінках тюрми
Не розпускала. Та з пільми
Її у сад перенесли,
Де рози й лілії цвіли,
І посадили з ними в ряд.
І що ж? Світанок дивний сад
Промінням сонячним залив
І бідну квітку обпалив...

22

І як її, палив мене
Гарячий день. Бліде, ясне,
Безхмарне небо угорі
Немов би вицвіло. Старі,
Уже засохлі стебла трав,
Куди я голову сховав,
Не приховали настання
Того безжалісного дня.
Не гріло сонце, а пекло.
Тремтяче марево текло
Понад землею. Білий світ
Заціпенів. Хоча б політ
Якоїсь пташки! чи струмка
Де-небудь хвиля гомінка!..
Забулось все в тяжкому сні.
І лиш змія у бур'яні
Узор примхливий і тонкий,
Немов би напис золотий
На старовинному клинку,
Ховала в теплом піску.
На ньому ніжилась вона;
То розпрямлялась, мов струна,
То швидше блискавки, мигцем,
Трійним звивалася кільцем,
То, мов напав на неї жах,
Стрибком ховалася в кущах.

23

І все було на небесах
Сліпучо-білим. Догори

Здіймались круто дві гори.
З-за однієї виглядав
Наш монастир. Я упізнав
Зубчатий мур його двора.
Внизу Арагва і Кура
Повз острови за поворот
Текли, не змішуючи вод.
Як захотілося мені
В обійми хвиль на бистрині!

Став підійматись, та не зміг.
Забило памороки, ліг.
Хотів кричати, та язик
Немов присох. І вже не крик,
А писк слабкий із вуст злітав.
Я знемагав, я помирав.
І от примарилось мені,
Що в річці я лежу на дні.
Волога, таємнича мла
Навколо мене залягла,
Зеленкувата і густа.
І в спраглі, висохлі вуста
Холодні струмені течуть...
Я намагався не заснуть —
Так любо, солодко було.
А наді мною, мов крізь скло,
Світило сонце крізь потік.
І зграйки рибок, котрим лік
Я втратив, підставляли бік
Під промені. Одна із них
Була привітніша за всіх,
Зеленоока і пласка;
А золота її луска,
Що виставлялась напоказ,
Сліпила очі раз у раз.
Круг мене плавала вона,
Хвостом торкаючися дна
І піднімаючи пісок.
Її сріблястий голосок
До мене, марилося, летів.
Він дивні речі шепотів;
То ніби солодко співав,
То на хвилину замовкав.

Він говорив: "Моє дитя,
Лишайся назавжди:

Привільне й тихе тут життя
Під вічний плин води.

Не заскучаєш ти, повір.

Сестер зберу я в круг.
Ми звеселим твій згаслий зір
І занепалий дух.

Або ж засни на дні ріки
На золотих пісках.
Минуть роки, минуть віки
У безтурботних снах.

Лишайся з нами, милий мій!
Я так тебе люблю,
Як вільний струмінь, як прибій,
Як молодість мою..."

І довго, довго слухав я;
Здавалось, що душа моя
Сама підспівує отій
Веселій рибці золотій.
Я часу втратив відчуття...
Тут чорний морок забуття
Мене надовго огорнув...

24
У полі знайдений я був...
А решту знаєш ти і сам.
Чи віриш ти моїм словам —
Це не турбує вже мене.
Проте, засмучує одне:
Що скоро труп холодний мій
Зотліє у землі чужій,
І дивна повість мук моїх
Не викличе між стін глухих
Бодай краплини співчуття
До рано згаслого життя.

25
Торкнися, отче мій, долонь:
Ти відчуваєш той вогонь,
Що непомітно з юних днів
В моїх самотніх грудях тлів?
Поживи не знайшлось йому

І він спалив свою тюрму!
Та він підкориться тому,
Хто на землі нужденній цій
Дає страждання й супокій.
Що в тім? Нехай би у раю,
Вгорі, в захмарному краю
Душа знайшла собі спочин...
Дарма! — за декілька хвилин
Між скель крутих і чахлих трав,
Де я в дитинстві світ пізнав,
Я б рай і вічність проміняв...

26

Коли я буду помирать,-
І вір — не довго вже чекать,-
Ти віднести мене звели
В наш сад на місце, де цвіли
Кущі акації. Густа
Трава між ними підроста.
Повітря свіже і п'янке,
А листя світиться, таке
Воно прозоре і тонке!
Покласти там звели мене.
Хай небо чисте і ясне
Мені всміхнеться ще хоч раз.
Звідтіль побачу і Кавказ!
Можливо, він, закутий в лід,
Мені останній свій привіт
Із прохолодним вітерцем
Сюди пришле перед кінцем.
І я, почувши рідний звук,
Позбудусь цих душевних мук
І буду думати, що брат
Чи друг прийшов до мене в сад
І вперше за багато літ
З мого чола стирає піт;
Що він впівголоса мені
Співає жалібні пісні,
Почуті в рідній стороні.
Тоді спокійно я засну
Й нікого вже не прокляну!"

Переклад Грязнова Олександра Андрійовича